

PAPER DETAILS

TITLE: IRAN'A YÖNELİK YAPTIRIMLAR: TÜRKİYE - IRAN ENERJİ İLİSKİLERİNE ETKİSİ

AUTHORS: Halide ÖZBEY

PAGES: 98-124

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/818841>

Güz 2019, Yıl: 4, Sayı: 8, ss.

Doi Number: 10.32579/mecmua.557622

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Süreci / Publication Process

Yükleme Tarihi: 24.04.2019 / Kabul Tarihi: 10.06.2019

Halide ÖZBEY *

İRAN'A YÖNELİK YAPTIRIMLAR: TÜRKİYE - İRAN ENERJİ İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

ÖZ

Türkiye'nin iktisadî gelişimine bağlı olarak enerji ihtiyacı sürekli artmaktadır. İhtiyacı olan enerjiyi dış ülkelere ithal eden Türkiye'nin enerjide dışa bağımlılık oranı % 73'tür. Dünya'da petrol ve doğalgaz yatakları bakımından zengin olan Orta Doğu ve Hazar bölgesine yakın bir konumda yer alır. En önemli sınır komşusu olan İran'ın ise kuzeyinde Hazar denizi, güneyinde Basra ve Umman Körfezi yer alır. İki ülkenin birbirine yakınlığı hem jeostratejik açıdan hem de enerji işbirliği açısından önemlilik arz eder. Dünyanın ve Ortadoğu'nun en eski petrol ve doğal gaz üreticisi olan İran, tarihi boyunca birçok defa yaptırımlara maruz kalmıştır. ABD öncülüğünde başlayan yaptırımlar zaman içerisinde daha da ağırlaştırılmıştır. ABD Başkanı Donald Trump'ın aldığı kararlarla ABD, Rusya, Çin, İngiltere, Fransa, Almanya (P5+1 ülkeleri) arasında imzalanan İran nükleer anlaşmasından 8 Mayıs 2018 tarihinde tek taraflı olarak çekilmiştir. Ardından İran'a tek taraflı olarak yeni yaptırımlar uygulayacağını bildirmiştir. Bu yaptırımlardan ilki 8 Ağustos 2018 tarihinde finans, otomotiv ve havacılık sektörüne yönelik, ikincisi ise 5 Kasım 2018 tarihinde petrol sektörüne yönelik yaptırımlardır. Ağustos ve Kasım aylarında iki aşamalı olarak uygulanmaya başlanan bu yaptırımlar, İran ekonomisinin bel kemiğini oluşturan petrol satışlarına önemli derecede etki etmiş ve ülkenin petrol ihracatının % 50 oranında azalmasına neden olmuştur. Petrol ve doğalgaz ithalatçısı olan Türkiye, bu yaptırımlardan olumsuz yönde etkilenmiştir. Bu çalışmada, İran'a uygulanan yaptırımların kısa özetiyle birlikte

* Yüksek Lisans Mezunu, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisat Bölümü, e-mail: halideozbey02@gmail.com

2018'de ABD'nin uyguladığı yaptırımların İran ekonomisi üzerindeki etkileri aktarılmıştır. Ayrıca, Türkiye ve İran arasındaki ticarî ilişkilere değinilerek, yaptırımların Türkiye'nin İran ile olan enerji ilişkisine etkileri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Enerji, Yaptırımlar, Enerji Ticareti, Türkiye İle İran İlişkileri, Enerji Arz Güvenliği

SANCTIONS AGAINST IRAN: TURKEY-IRAN ENERGY RELATIONS EFFECT

ABSTRACT

Depending on the economic development of Turkey's energy needs are constantly increasing. Energy imported from foreign countries in Turkey's energy dependence rate 73 %. Rich in oil and natural gas deposits in the world, which is close to the Middle East and Caspian region. The most important is bordered to the North of Iran's Caspian Sea, South of Basra and the Gulf of Oman. The proximity of the two countries to each other both in terms of energy cooperation-strategic aspects and materiality. The world and the oldest in the Middle East oil and natural gas producer in Iran, many times throughout the history of sanctions. Started under the leadership of the US sanctions is further aggravated over time. The U.S. President is Donald Trump's decisions in the U.S. Russia, China, Britain, France, Germany (P5 + 1 countries), Iran nuclear deal signed between May 8, 2018 at were taken unilaterally. Then Iran will unilaterally to apply new sanctions. The first of these sanctions on August 8, 2018 at finance, automotive and aerospace sector, the second is 5 November 2018 are at oil sector sanctions. August and November that sanctions being implemented in two stages, forming the backbone of the economy of Iran's oil sales and significantly impact the country's oil exports caused at the rate of 50 %. Turkey, which is a net importer of oil and gas, negatively influenced by these sanctions. In this study, together with a short summary of sanctions applied to Iran 2018 the United States imposed sanctions, the effects on the economy of Iran. In addition, Turkey and Iran, trade relations reflected on sanctions between Turkey's energy relationship with Iran effects have been studied.

Key Words: Energy, Sanctions, Iran Relations With Turkey, Energy Trading, Energy Supply Security

Giriş

Türkiye, ‘‘coğrafi konumu itibariyle’’ enerji kaynaklarını üreten ülkelerle tüketen ülkeler arasında yer almaktadır. Türkiye, zengin enerji kaynaklarına sahip Hazar bölgesine yakın konumda olup bu ülkeler arasında hem köprü durumunda hem de önemli boru hatlarının geçiş güzergâhındadır.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB) verilerine göre, Türkiye'nin 2017 yılı doğalgaz tüketimi 53,5 milyar m³ tür. Türkiye, son on-beş yılda ortalama 54 milyar dolar enerji faturası ödemiştir. Türkiye'nin enerji için bu kadar yüksek düzeyde ücret ödemesi ithalat oranını yükseltip, ihracat ve ithalat arasındaki farkın artmasına ve cari açığın da olumsuz etkilenecek sürekli açık vermesine neden olmaktadır.

İran ise zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahiptir. İran, dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %10'una ve doğalgaz rezervlerinin de % 17'sine sahiptir

(Çelikpala, 2014: 76). Bu oranlar ülkeyi, dünyanın petrolde dördüncü, doğalgazda ise ikinci büyük rezervine sahip ülke haline getirmektedir (Doster, 2012: 45). Türkiye, 2002 yılından sonra İran ile dış politika anlayışını değiştirmiştir. “Komşularla sıfır problem” ilkesini temel alarak, 1979 İslam Devrimi’nden beri sürekli gergin ilişkiler içinde olduğu İran ile 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra yakınlaşma sürecine girmiştir (Tan ve Akbulut, 2012: 1).

İran’da 1979 devriminden beri süre gelen yaptırımların bir kısmı, İran’ın tarihinden ve bir kısmı da Trump’ın ideolojik tutumundan kaynaklanmaktadır. 1979’da İslam devrimi sonrasında bir grup İranlı öğrenci, ABD’nin Tahran Büyükelçiliğini işgal etmiştir. ABD elçilik görevlilerini 444 gün süreyle rehin almışlardır. Bu durum, iki ülke arasındaki gerginliğin yıllarca sürmesine neden olmuştur.

Rehine Krizi’nin ardından ABD, ülkesindeki bankalarda bulunan 12 milyar dolarlık mevduat hesabını dondurarak uluslararası terörizme destek verdiği gerekçesiyle ve İran körfezindeki politikalarından dolayı 1987’de Reagan döneminde İran ürünlerine ambargo uygulamaya başlamıştır. 1995’te Clinton döneminde terörizme destek verdiği ve kitle imha silahları olduğu için ABD, firmalarının İran’ın petrol sektörüne ilişkin gelişmelerini desteklemelerini yasaklayan bir yaptırım kararı almıştır. Sonrasında Ağustos 1997’de ise ABD vatandaşlarının İran ile olan her türlü ticaret ve yatırım ilişkilerini kısıtlama kararı almıştır (Jane, 2017: 293). Günümüze gelindiğinde ABD, 8 Mayıs 2018 tarihinde İran ile (Çin, Almanya, Rusya, İngiltere, Fransa) arasında 2015 yılında yapılmış olan anlaşmadan çekildiğini, sonrasında İran’a yönelik yaptırımlar uygulayacağını belirtmiştir. Bu yaptırımlarda İran’ın, altın gibi değerli madenlerle ticareti engellemiş çelik, kömür, sivil havacılık sektörlerini etkileyen yaptırımlar uygulamıştır. Bu aşama çok bağlayıcı değildi fakat ikinci aşama olan 5 Kasım 2018 yaptırımları başta enerji olmak üzere liman işletmecilikleri ve bankacılığı da içermektedir. ABD, bu alanlarda doları ile ticaret yapan her şirketi veya ülkeyi yaptırımları ihlal etmiş sayarak o ülkelere yaptırım uygulayacağını belirtmiştir. İran’ın en önemli gelir kaynağı olan petrol satışlarıyla liman işletmeciliklerin ve bankacılık hedeflerini etkileyen yaptırımlar ülkeyi olumsuz etkilemiştir. Bu yaptırımlarla birlikte Trump, Çin başta olmak üzere Rusya, Türkiye ve AB gibi birçok ülkeye ticarî yaptırımlar uygulama kararı da almıştır. Söz konusu yaptırımlar yalnızca hedef alınan ülkeleri etkilemekle kalmamış aynı zamanda küresel ticareti de etkilemiştir.

Bu çalışma, anlatılmak istenen kapsam çerçevesinde üç önemli başlık üzerinden, İran’a uygulanan yaptırımların İran ile Türkiye arasında olan enerji ilişkilerine etkisini analiz etmeyi hedeflemektedir. Başlıklardan ilkinin, dünden bugüne İran yaptırımları oluşturmaktadır. İkinci önemli başlık, İran’ın mevcut enerji potansiyeli ile ilgilidir. Türkiye- İran arasındaki dış ticaret ilişkileri ise çalışmanın üçüncü başlığıyken ve son başlığı ‘‘yaptırımların Türkiye - İran enerji ilişkilerine etkileri’’ oluşturmaktadır.

1. Dünden Bugüne İran Yaptırımları:

Yaptırım, politik karar vericilerin uyguladıkları iç ve dış politikaları değiştirmek veya yönlendirmek amacıyla hedef ülkeye yapılan siyasî, sosyal, ekonomik müdahalelerin tümüdür (Akbaş ve Baş, 2013: 28). İran, ilk kez 1979’da ABD tarafından uygulanan yaptırımlara maruz kalmıştır. Tahran’daki ABD Büyükelçiliğine yönelik saldırı gerekçesiyle İran’ın, ABD’ye ihracat yapması

yasaklanmış ve ABD sınırları içerisinde yaklaşık 12 milyar dolar değerindeki varlıkları bloke edilmiştir. Sonrasında petrol ve doğal gaz sektörüne yönelik ilk yaptırımlar 1996'da uygulanmaya başlanmıştır (Özdemir, 2018: 9). Başta petrol, gaz ve petrokimya sektörlerindeki yatırımları, işlenmiş petrol ürünlerinin ihracatını ve İran Devrim Muhafızları'na ait şirketlerle olan iş ilişkilerini hedeflemiştir. Fakat daha sonra, İran Merkez Bankası dâhil olmak üzere bankacılık ve sigortacılık işlemlerini, gemicilik, ticarî amaçlı internet sunum hizmeti ve alan adı kayıt hizmetlerini de kapsamıştır (Tahran Ticaret Müşavirliği, 2018). ABD, 2002'den itibaren İran'ın nükleer programı nedeniyle devam ettiği yaptırımları 2006'da Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) gündemine getirerek çok taraflı yaptırımların uygulanması kararını almıştır (Telci, 2018: 1). Bu durum karşısında İran, nükleer programının elektrik gücü üretme ve tıbbî gibi amaçlarla kullanılacağını savunmuştur. Fakat ABD öncülüğündeki Batı ülkeleri bu programın BM yasalarındaki şeffaflık şartına uymadığını ve amaçlarının nükleer silah üretmek olduğunu belirtmişlerdir (Kırdar ve Kuru, 2012: 1). Bu bağlamda, 2006 yılında başlatılan BM yaptırımlarının kapsamı 2010 yılından itibaren genişletilmiş, ABD ve AB başta olmak üzere diğer ülkeler de yaptırım uygulamaya başlamışlardır (Berber, 2013). 2006'da Güvenlik Konseyi'nde kabul edilen 1737 sayılı karar ile başlatılan BM yaptırımları, 2007'de 1747 sayılı kararla, 2008'de 1803 sayılı kararla ve 2010'da 1929 sayılı kararla genişletilerek yaptırımlar devam etmiştir. Bu yaptırımlarla halı, yiyecek gibi İran ürünlerine ambargo getirilmiştir. 1 Temmuz 2010'da 1996'daki yaptırım yasasının kapsamı genişletilmiştir. Bunun yanı sıra ABD vatandaşlarına da İran'dan ithalat ve ihracat yapmak yasaklanmıştır. Ayrıca bu kapsamda hiçbir ABD firması İran'a satış, nakliyat, satışın dışında yatırım yapma, kredi temini, brokerlik benzeri finans faaliyetlerini yürütmeyecektir. Ayrıca İran'ın balistik ve kitle imha silahı geliştirmesine yönelik programlara destek olan bankalarla, İran'ın petrol şirketleriyle ABD vatandaşlarının iş yapması yasaklanmıştır (Jane, 2017: 294). 17 Mart 2012'de, yaptırımları ihlal eden kuruluşlar olarak tanımlanan tüm İran bankaları elektronik finansal işlemlerde dünyanın merkezi konumunda bulunan Belçika merkezli, The Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication (SWIFT) adlı kuruluş hizmetinin dışında bırakılmıştır. Bu program dünya çapında bankalar arasında elektronik para transferi sağlayan bir sistemdir (Al Samadi, 2018: 2). Bunun dışında, Çin Halk Cumhuriyeti, Avustralya, Kanada, Hindistan, İsrail, Japonya, Güney Kore ve İsviçre de İran'a yönelik bazı yaptırım kararları almışlardır. İran'ın nükleer programına ilişkin olarak İran ile P5+1 ülkeleri (ABD, Rusya, Çin, İngiltere, Fransa, Almanya) arasında 24 Kasım 2013'de imzalanan anlaşma, 20 Ocak 2014'te yürürlüğe girmiştir (Tahran Ticaret Müşavirliği, 2018). Özetlemek gerekirse uygulanan yaptırımlarla İran'ın enerji sektörünü geliştirecek teknoloji ve ekipmanları temin edebilmesi yasaklanmıştır. İran Merkez Bankasının, AB içerisindeki varlıkları dondurulmuş, İran'dan petrol ithalatı yasaklanmış ve petrol taşımacılığında önemli bir yeri olan tankerlere sağlanan sigortacılık faaliyeti durdurulmuş ve finansal alanda getirilen SWIFT yaptırımları İran'ın bankacılık işlemleri yapmasını imkânsız hale getirmiştir.

Bununla birlikte altın karşılığı ticareti de yasaklayan yaptırımlar İran ekonomisini adeta durma noktasına getirmiştir. İran'ın uluslararası finansal sisteme girişinin engellenmesi ve yabancı yatırımların azalması İran ekonomisine büyük zararlar vermiştir. Total ve Shell gibi petrol şirketlerinin İran'daki petrol ve doğalgaz projelerini durdurma kararı alması İran enerji sektörünü olumsuz yönde etkilemiştir.

(Küpelı, 2016: 113). Yaptırımların bu olumsuz etkilerini sona erdirmek isteyen İran, 2013'te P5+1 ülkeleriyle (ABD, Rusya, Çin, İngiltere, Fransa ve Almanya) birlikte nükleer müzakerelere başlamıştır. İki yıl süren müzakereler sonunda İran 2015'te imzalanan "Kapsamlı Ortak Eylem Planı" ile nükleer faaliyetlerini sınırlandırma karşılığında yaptırımların kaldırılması için (P5+1 ülkeleriyle) anlaşma sonucu yaptırımlar aşamalı olarak kaldırılmıştır (Keyvan, 2017). Yaptırımların kaldırılması sonucu, İran'ın küresel enerji piyasasına dönmesi, yeni rekabet ve fırsat alanları oluşmasına zemin hazırlamıştır (Ünal, 2016: 10). Ayrıca, İran'ın enerji ihracatını etkinleştirmesine, ülkenin uluslararası finansmana erişimine katkı sağlayacaktı (Atılal ve Erçevik, 2015:1). Böylelikle İran ekonomisi üzerindeki sıkıntıların bir dönem aşılmasını sağlayacaktı (Aras ve Turhan, 2018: 21) ve Ortadoğu'da Mısır'dan sonra en büyük nüfusa sahip olan İran'ın, komşu ülkeler olan Türkiye, Birleşik Arap Emirlikleri ve Umman'a yeni ticarî ve yatırım kapıları açarak ülke içindeki olumsuzluklar giderilecekti. Fakat İran ile imzalanan nükleer anlaşmaya rağmen 2016'da ABD'de başkanlık seçimlerini Donald Trump'ın kazanmasıyla, ABD'nin İran'a yönelik politikaları yeniden sertleşmiştir. Trump 8 Mayıs 2018 tarihinde tek taraflı aldığı kararla İran'la yapılan anlaşmadan çekilmiştir. Bu süreçte ABD'den gelen açıklamalarda İran'a yönelik geçmişteki yaptırımlardan daha ağır yaptırımların uygulanacağı belirtilmiştir. (Telci, 2018: 2). İran'ın ABD doları, altın, gümüş ve diğer kıymetli madenlere olan erişiminin engellenmesinin yanı sıra otomotiv ve havacılık endüstrisinin de uluslar arası sistemden men edilmesi istenmiştir (Özdemir, 2018: 10). Rusya ve Çin başta olmak üzere Hindistan, Pakistan yaptırımları tanımadıklarını ve İran'la ticarî ilişkilerini sürdüreceklerini açıklamışlardır. Bu gelişmeye karşın, İran ekonomisi yaptırımlardan olumsuz yönde etkilenmiştir. ABD yönetimi, sekiz ülkeye muafiyet uygulayacağını ve bunun 180 gün olacağını belirtmiştir. Bu ülkeler Çin, Hindistan, Japonya, Türkiye, Güney Kore, İtalya, Birleşik Arap Emirlikleri ve Tayvan'dır. Ayrıca, ABD'nin yaptırım kararlarının ardından bazı Avrupa ve Asya ülkeleri özellikle İran'dan petrol ithalatı konusunda getirilecek yaptırımların dışında kalacaklarını duyurmuşlardır. Bu durum, Trump'ın İran'a yaptırımlar konusunda Obama'nın aksine zıt politikalar uyguladığını göstermektedir.

Türkiye, en önemli petrol ve doğalgaz ithalatçılarından olan İran ile enerji ihtiyacını gidermekte ve İran'la karşılıklı bağımlılık ilişkisi yürütmektedir. Türkiye, daha önce de bu ülkeye yönelik geniş kapsamlı yaptırımlara karşı olduğunu ve yalnızca BM tarafından onaylanan yaptırımlara uyacağını açıklamıştır (Uygur, 2018:6). Fakat ABD'nin uyguladığı politikalar bazı bölgesel ve uluslararası konularda Türkiye ile İran'ın işbirliği yapmasını zorlaştırmaktadır (Babahanoğlu, 2016: 843). İran'ın nükleer çalışmalarından çıkabilecek bir sonuç ya da muhtemel sonuçlardan herhangi biri (nükleer silah üretimi gibi) Türkiye'nin çıkarlarına aykırıdır (Akbaş ve Baş, 2013: 38). Türkiye, yıllarca İran'ın nükleer silah elde etmesine karşı olmasına rağmen yaptırımları desteklemeyi reddetmiş ve İran ile kârlı ilişkilerini genişletme yoluna girmiştir (Aydın ve Aras 2004: 118-119).

İran'da, 2018 Ağustos ve Kasım aylarında iki aşamalı olarak uygulanmaya başlayan yaptırımlar, İran ekonomisinin en önemli gelir kaynağını oluşturan petrol satışlarına önemli bir darbe vurmuştur ve ülkenin günlük 3 milyon varil olan petrol ihracatının 1 buçuk milyon varile düşmesine neden olmuştur. ABD, Kasım 2018'de Türkiye'nin de içinde yer aldığı İran'ın önemli alıcılarına bir kereliğine muafiyet tanıdığını ve

Mayıs ayına kadar İran'dan alımların sıfırlanmasını gerektiğini belirtmiştir. Bu durumda petrol satışları sıfıra düşmese bile, İran'ın petrol ihracatında yüzde 50'lik azalma daha yaşanacağı öngörülmekteydi. Ayrıca İran'ın sattığı petrolün karşılığında ödemelerin döviz cinsinden yapılmaması ve resmi bankacılık sisteminin dışında kalması da ülkeyi çıkmaza sürüklemiştir (Uygur, 2018). Cumhurbaşkanı Erdoğan, Trump'ın bu tavrını eleştirerek yaptırımlara uymama konusunda resmî görüş beyan etmiştir. Buna rağmen Türkiye'nin başlıca ham petrol ithalatçısı olan Tüpraş, Mayıs 2018'den itibaren İran'dan petrol alımını azaltmıştır (Çakır, 2018: 18). Bu durum Türk iş dünyasının ve Türk halkının İran'a yönelik işbirliğinin hayal kırıklığına uğramasına neden olmuştur (Köse, 2018). Yaptırımlar yalnızca petrol ihracatını değil birkaç sektörü de etkileyecektir. En önemlisi İran Ulusal Petrol Şirketi veya herhangi bir İran şirketi ile yapılan ve petrol ile ilişkili olabilecek tüm ilişkileri kapsayacak olmasıdır. İran limanlarını, deniz taşımacılığını ve gemi yapım sektörü, İran Deniz Hatları, Deniz Kargo Hatları ve yan kuruluşlarını da içermektedir. Bankacılık sektörünün de yaptırımlara dâhil edilmesi İran'ı ciddi bir şekilde etkilemiştir (Al Samadi, 2018: 2). 2018'de yapılan yaptırımların etkisi gün geçtikçe somut bir şekilde hissedilmeye başlamıştır. Ayrıca Zengene'nin verdiği bir demeçte, "Mevcut yaptırımların neden olduğu ekonomik sıkıntılar, sekiz yıllık Irak savaşı dönemindeki ekonomik sorunlardan bile daha zordur." Bu demeçten de anlaşıldığı üzere İran'ı, 2019 yılında zor günlerin beklediği görülmektedir (Aslan ve Nabizada, 2019).

2. İran'ın Mevcut Enerji Potansiyeli

İran, dünya petrol ve doğalgazının büyük bölümünün yer aldığı Ortadoğu ve Avrasya bölgesinde yer almaktadır. İran'ın kuzeyinde Hazar Denizi, güneyinde Basra Körfezi ve Umman Körfezi bulunmaktadır. Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan, Irak, Pakistan, Afganistan ve Türkmenistan komşularıdır.

İran, Avrasya'da konumu gereği jeopolitik olarak Ortadoğu bölgesinde önemli bir güç olarak görülmektedir. Geniş petrol ve doğal gaz kaynakları ülkenin, uluslararası enerji güvenliği açısından dünya ekonomisinde önemli bir konumda olmasını sağlamaktadır (Kanapıyonava, 2017: 556). Orta Asya ve Hazar Havzası'nın enerji kaynakları açısından da önemli bir kaynak ve transit ülkedir. İran ve Türkiye'nin 560 kilometrelik kara sınırı bulunmaktadır (Yesevi, 2015: 443).

Tablo 1. İran'ın Petrol Rezervi (2012 - 2017)

Kaynaklar	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ham petrol rezervi (milyar varil)	157,3	157,8	157,5	158,4	157,2	155,6
Üretim miktarı (1.000 varil/gün)	3,739	3,575	3,117	3,151	3,651	3,867
İhracat miktarı (1.000 varil/gün)	2,102	1,215	1,109	1,081	1,921	2,125

Ham petrol ihracat değeri (milyar dolar)	101	62	53,6	27,3	41,1	52,7
--	-----	----	------	------	------	------

Kaynak: İran Petrol Bakanlığı, (Erişim Tarihi: 28.12.2018).

Tablo 1'e bakıldığında, İran'ın 2013 - 2016 yılları arasında petrol ihracatında düşüş yaşandığı görülmektedir. Bu durumun temel nedeni, İran'a 2012 - 2015 yılları arasında uygulanan yaptırımlardır. Ayrıca, petrol fiyatlarında da 2013 - 2016 yılları arasında düşüş yaşandığı görülmektedir. İran'ın, 2017 yılında ürettiği petrol miktarının yarısından fazlasını (%55 oranında) ihraç ettiği görülmektedir. Yaptırım dönemlerini kapsayan 2013 - 2016 yılları arasında ise ihraç ettiği petrol miktarında düşüş yaşanmıştır.

Tablo 2. *Dünyadaki Petrol Rezervlerinin Dağılımı (2013 - 2017)*

Ülke	2013	2015	2017
Venezuela	298,3	300,9	303,2
S.Arabistan	265,9	266,6	266,2
Kanada	174,3	177,2	168,9
İran	157	157,8	157,2
Irak	150	143,1	148,8
Kuveyt	101,5	101, 5	101,5
BAE	97,8	97, 8	97,8
Rusya	93,0	102,4	106,2
Libya	48,5	48,4	48,4
Nijerya	37,1	37, 1	37,5
ABD	44,2	55,0	50,0
Kazakistan	30,0	30, 0	36,0
Katar	25,1	25,7	25,2
Diğer	163,9	163,9	151,8
Toplam	1.687,9	1.697,6	1.696,6

(*) Rezerv değerleri milyar varildir.

Kaynak: Petform, www.petform.org.tr (Erişim Tarihi: 29.12.2018).

Tablo 2'ye bakıldığında, İran'ın, 2017 yılındaki petrol rezervi yaklaşık 157,2 milyar varildir. Dünya petrol rezervlerinin % 10,5'ine (Opec'in %13'üne) sahiptir. Ayrıca başta Venezuela olmak üzere, ikinci sırada Suudi Arabistan ve üçüncü sıradada Kanada yer alırken İran, dördüncü sıradadır. İran'ın 11 petrol rafinerisi

bulunmaktadır. Bunlar; Abadan, Isfahan, Bandar Abbas, Tahran, Arak, Tebriz, Shiraz, Kermansah, Levan ve Mesjidi Süleyman rafinerileridir. Toplam ürün işleme kapasiteleri 1,9 milyon varil/gündür. Rafinerilerinde üretimi yapılan benzin (gasoline) ve gazyağı (kerosene) miktarı 544 bin varil/gündür. 2017 yılı petrol ihracatının % 64'ü Asya – Pasifik ve % 36'sı Avrupa ülkelerine yapılmıştır. Ham petrol rezervlerinin çoğu ülkenin güneybatısında, Irak sınırında ve Basra Körfezi'nde yer almaktadır (İran Petrol Bakanlığı, 2018).

Tablo 3. Dünyadaki Doğal Gaz Rezervlerinin Dağılımı (2001 - 2017)

Ülkeler	2001	2015	2017
Rusya	42, 4	32,3	35
İran	26,1	34,0	33,2
Katar	25,8	24,5	24,9
Türkmenistan	2,6	17,5	19,5
ABD	5,2	10,4	8,7
S. Arabistan	6,5	8,3	8
BAE	6,1	6,1	5,9
Venezuela	4,2	5,6	6,4
Nijerya	4,6	5,1	5,2
Cezayir	4,5	4,5	4,3
Avustralya	2,7	3,5	3,6
Irak	3,1	3,7	3,5
Çin	1,4	3,8	5,5
Endonezya	2,6	2,8	2,9
Norveç	2,2	1,9	1,7
Diğer	28,5	24,6	19,3
Toplam	168,5	188,6	193,5

(*) Rezerv değerleri trilyon metreküptür.

Kaynak: www.petform.org.tr (Erişim Tarihi: 29.12.2018).

Tablo 3'de Dünya'da en büyük doğalgaz rezervleri; Rusya, İran ve Katar'da bulunmaktadır. İran, 2011 yılında 159,9 milyar metre küp doğal gaz üretirken, 2013 yılında 164 milyar metre küp, 2014 yılında ise 172,6 milyar metre küp üretmiştir. (BP Statistical Review, 2015). 2017 yılı (OPEC) verilerine göre, İran'ın kesinleşmiş doğalgaz rezervi yaklaşık 33,2 trilyon metre küptür. Doğalgaz ihracatı ise yaklaşık 13 milyar metre küp'tür. Rezerv zenginliği bakımından dünyada Rusya'dan (35

trilyon metre küp) sonra 2. sırada yer almaktadır. Üçüncü ülke ise (24, 9 trilyon metre küp) Katar'dır (OPEC, 2017).

2017 yılı Petform verilerine göre, Dünya doğalgaz tüketimi dağılımı birinci sırada, ABD, (739,5 trilyon metre küp) yer almaktadır. Ardından Rusya, (424,8 trilyon metre küp) ile ikinci sırada ve İran ise (214,4 trilyon metre küp) ile üçüncü sırada yer almaktadır. Bu durumda İran, hem doğalgaz üretimi bakımından ilklerde hem de doğalgaz tüketimi bakımından ilklerde yer almaktadır.

3. Türkiye ile İran Arasındaki Dış Ticaret İlişkileri

Türkiye ile İran, 1639'da imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan beri sınır değişikliği yaşamamış iki komşu ülkedir. İki ülke arasında mezhepsel, ideolojik ve jeopolitik nedenlerle rekabet ve gerginlik yaşansa da sınırdışlık sebebiyle dostluk ilişkisine dayanan bir yönü de vardır. Bundan dolayı iki ülke arasındaki ilişkinin temelini ticarî ilişkiler oluşturmaktadır. İki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 1996 yılında 1 milyar dolar, 2012 yılında ise 22 milyar dolar olmuştur. Sonrasında İran'a uygulanan yaptırımlar nedeniyle 10 milyar dolar düzeyine düşmüşse de, 2012 yılına ait veriler tablo 4'de Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerin ekonomik potansiyelini gözler önüne sermektedir.

İki ülke arasındaki dış ticaretin artırılması amacıyla, 29 Ocak 2014'de Tahran'da Tercihli Ticaret Antlaşması imzalanmıştır. Amaç, iki ülke arasındaki tarifelerin indirilmesi ve tarife dışı engeller ile tarife benzeri engellerin ortadan kaldırılmasıdır. Antlaşma ile iki ülke arasında adil rekabet koşullarının oluşturulması, güvenli bir ortam tesis edilmesi ve ticaretin çeşitlendirilmesi amaçlanmıştır (TC Ticaret Bakanlığı, 2018).

MÜSİAD Yönetim Kurulu Üyesi, Uluslararası İlişkiler ve Dış Ticaret Komisyonu Başkanı Güvercin: "Türkiye'nin ekonomi politikaları, komşularıyla ticareti artırma yönündedir. İran'la komşuluğumuz, ekonomik yönden yakın ilişkiler kurmamıza imkân sağlıyor" diyerek, Türkiye ile İran arasında sıcak gelişmeler yaşanacağını belirtmektedir. Bu konuşmanın ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP) sonrasında Türkiye ile İran arasında 10 milyar dolar olan ticaret hacmini 30 milyar dolara çıkarma hedefinde olduğunu belirtmiştir (Ekin, 2018).

Tablo 4. *Türkiye – İran İthalat ve İhracat Verileri (Bin Dolar) (2008 - 2017)*

Yıl	İhracat	İhracat Değ. (%)	İthalat	İthalat Değ. (%)	Hacim	Denge
2008	2.029.760	40,8	8.199.689	23,9	10.229.449	-6.169.929
2009	2.024.863	-0,2	3.405.986	-58,5	5.430.849	-1.381.122
2010	3.044.177	50,3	7.645.008	124,5	10.689.185	-4.600.831
2011	3.589.635	17,9	12.461.532	63,0	16.051.167	-8.871.898

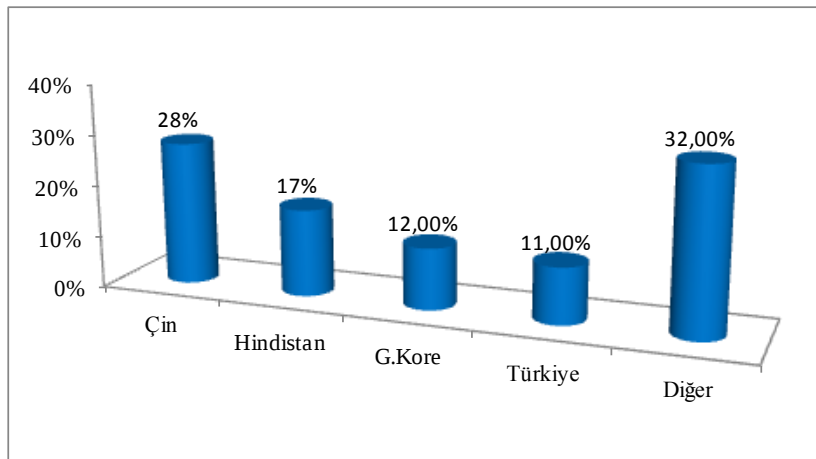

2012	9.921.602	176,4	11.964.779	-4,0	21.886.381	-2.043.176
2013	4.192.511	-57,7	10.383.217	-13,2	14.575.728	-6.190.705
2014	3.886.190	-7,3	9.833.290	-5,3	13.719.480	-5.947.099
2015	3.663.760	-5,7	6.096.254	-38,0	9.760.014	-2.432.494
2016	4.966.176	35,5	4.699.777	-22,9	9.665.952	266.399
2017	3.259.995	-34,4	7.492.170	59,4	10.752.165	-4.232.175

Kaynak: TC Ticaret Bakanlığı, (Erişim tarihi: 28.12.2018).

Tablo 4’de Türkiye ile İran arasındaki ticarî ilişkiler, 2000’li yılların başlarından itibaren artış eğilimine girmiştir. İki ülke arasındaki ticaret hacmi, 2012 yılında en yüksek seviyeye 22 milyar dolarlık bir değere ulaşmıştır. Nükleer anlaşmanın en sıkı uygulandığı ve yaptırımların yoğun olduğu dönemde 2012 sonrasında ticaret hacmi bir miktar gerilemiştir (Aslan, 2018: 21). Son on yıllık dönemde sadece 2016 yılında Türkiye lehine fazla veren ticaretin hacmi, 2017’de 10,7 milyar dolar olmuştur. 2017’de İran’a ihracat 3,2 milyar dolar olarak gerçekleşirken, ithalat oranı 7,5 milyar dolar olmuştur. 2017’de ise ithalat artışından kaynaklanan bir ticaret artışı vardır (TC Ticaret Bakanlığı, 2018).

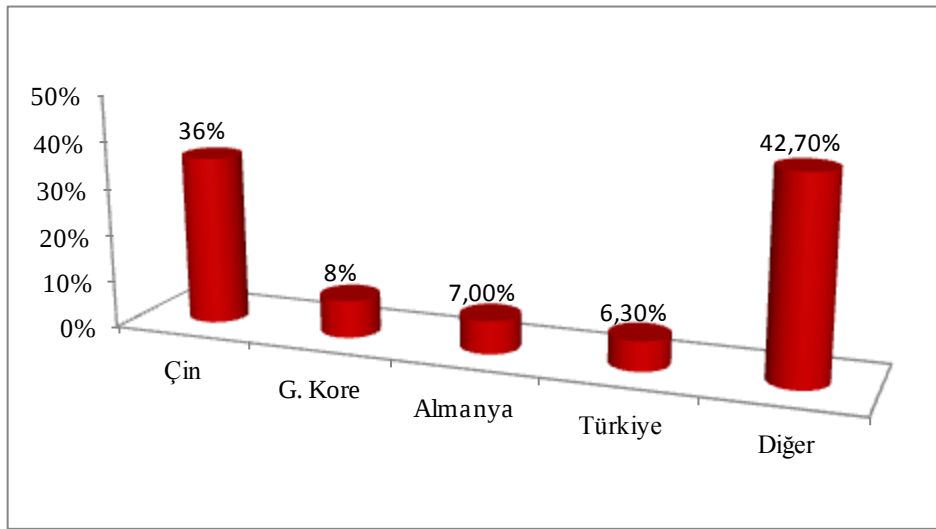
Türkiye’nin İran’a olan ihracatı ile İran’ın Türkiye’ye ihracatı arasında önemli bir fark bulunmaktadır (Bashimov, 2017: 149). Dış ticaret dengesi, Türkiye’nin aleyhinedir. Türkiye, her yıl dış açık vermektedir. Bu dengesizliğin sebebi ise Türkiye’nin İran’dan ithal ettiği yüksek miktarlarda petrol ve doğalgazdır. Türkiye’nin bu alım karşısında ödediği yüksek meblağlarda enerji faturalarıdır. Bundan dolayı, Türkiye ile İran arasındaki ekonomik ilişkilerin istenilen seviyeye ulaşması için iki ülke arasındaki ticaret hacminin daha da artırılması ve ticarete konu olan malların çeşitlendirilmesi gereklidir (Pulat, 2018: 111).

Şekil 1. İran'ın İhracatının Ülkelere Göre Dağılımı (2017)

Kaynak: TC Ticaret Bakanlığı, (Erişim Tarihi: 29.05.2019).

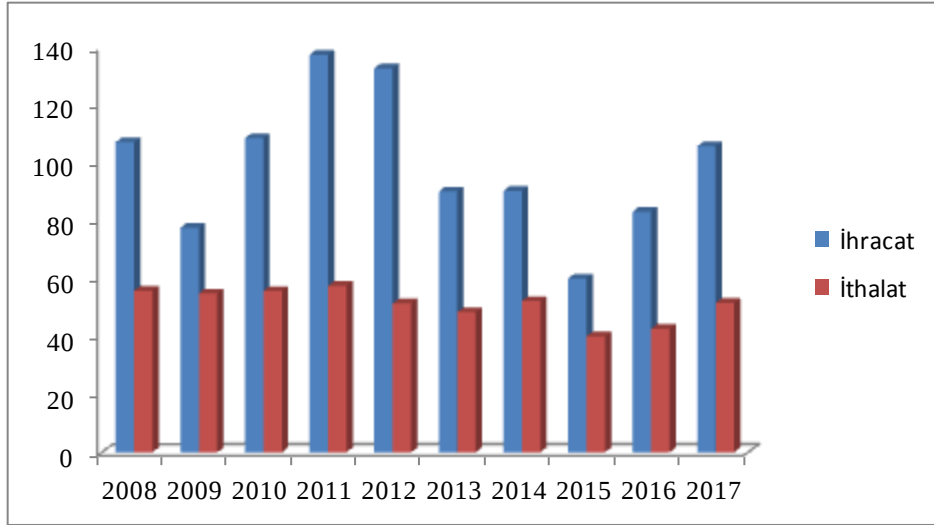
Şekil 1'e göre İran'ın en büyük pazarı Asya ülkeleridir. 2017 yılı verilerine göre Çin, % 28 oranında toplam ihracattan en fazla payı almaktadır. Bu ülkeyi % 17 ile Hindistan, % 12 ile Güney Kore ve % 11 ile Türkiye izlemektedir. Çin, İran'ın yıllardan beri önde gelen pazarıdır. Çin, en çok ham petrol ithal etmektedir. Ayrıca, petrol sektörü, 2017 yılında İran ihracatının % 71'ini oluşturmaktadır. Hindistan ve Güney Kore en çok ithal eden diğer ülkelerdir.

Şekil 2. İran'ın İthalatının Ükelere Göre Dağılımı (2017)

Kaynak: TC Ticaret Bakanlığı, (Erişim Tarihi: 29.05.2019).

Şekil 2'de, 2012 yılından itibaren özellikle Avrupa ülkelerinin İran ile ticarî ilişkileri sekteye uğramıştır. Yaptırımlar öncesinde İran'a en fazla ihracat yapan ülkeler arasında İtalya ve Fransa yer almaktayken, yaptırımlarla birlikte Çin, Güney Kore ve Almanya ülkenin en büyük tedarikçileri haline gelmiştir. İran'ın 2018'in Mayıs ve Kasım tarihlerinde aldığı yaptırımlardan dolayı bu ülkeler hala geçerli pazarları oluşturmaktadır. Dolayısıyla İran bu ülkelerle ikili ilişkilerini sürdürmeyi devam etmek zorundadır. Türkiye ise % 6,30 oranında dördüncü sırada yer aldığı görülmektedir.

Şekil 3. İran'ın İhracat ve İthalat Oranları (Milyar Dolar) (2008 - 2017)

Kaynak: TC Ticaret Bakanlığı, (Erişim Tarihi: 29.05.2019).

Şekil 3'e göre, İran'ın cari işlemler dengesi fazla vermektedir. Özellikle 2010 - 2012 yılları arasında uygulanan yaptırımlara rağmen ülkenin ihracat oranı yükselmiştir. Ayrıca 2016 yılında petrol ihracatı üzerindeki uluslararası yaptırımların kaldırılmasının da etkisiyle cari dengedeki fazlalık normal düzeyde devam etmiştir. Fakat ihracat oranlarında yıllar itibarı ile genel bir düşüş yaşandığı görülmektedir.

Tablo 5. İran'ın Reel Büyüme Oranları (%) (2011 - 2023)

2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020*	2021*	2022*	2023*
3,1	-7,7	-0,3	3,2	-1,6	12,5	3,7	-1,5	-3,6	1,1	1,6	2,3	2,3

Kaynak: IMF, (Erişim Tarihi: 23.01.2019)

*IMF verilerinden yararlanılmış olup tahmin niteliğindedir.

Tablo 5'e göre; Obama döneminde, 2012-2015 yılları arasında uygulanan yaptırımlarla başta enerji olmak üzere birçok kalem gelirleri sekteye uğramıştır. İran, oldukça zorlu bir süreçten geçmiştir. Yaptırımlarla birlikte petrol ihracatında düşüş yaşanmasının etkisiyle üç yıllık süreç içerisinde ülke ekonomisinde küçülme yaşandığı gözlemlenmiştir. Özellikle 2011'den sonra İran'a yönelik geniş kapsamlı yaptırımlar, GSYH ve büyüme üzerinde olumsuz etkilere neden olmuştur. 2010 ve 2012'de ülke ekonomisinde küçülme yaşanmıştır ve ülke ekonomisi, yüzde 6 oranında küçülmüştür. İran'ın 2001 yılındaki GSYH'sı 104 milyar dolar iken, 2011'de 564 milyar dolar olan İran, on yılda yaklaşık altı kat büyümüştür.

Yatırımlarla birlikte düşüşe geçen GSYH 2012 ve 2013'te sırasıyla 418 ve 380 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (Telci, 2018: 5). Nükleer anlaşma ile birlikte yatırımların kaldırılmasının ardından uluslararası ticarete yeniden entegre olmaya başlayan İran, yeniden petrol ihraç edebilir hale gelmiş, ekonomisinde iyileşme görülmüştür. Ayrıca, İran'ın 2018 yılındaki GSYİH'sı 447 milyar dolardır.

Tablo 6. İran'ın Enflasyon Oranı (%) (2010 - 2019)

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
12,3	21,5	30,6	34,7	15,6	11,9	9,1	9,6	29,6	34,1

Kaynak: IMF, (Erişim Tarihi: 23.01.2019)

Tablo 6'a göre ülkenin enflasyon oranları 2012-2013 ve 2018-2019 yılları arasında yüksek seviyelere çıkmıştır. Bunun temel sebebi, ABD'nin yapmış olduğu yatırımlardır. İran, makroekonomik verilere paralel bir şekilde 2000 yıllarından itibaren çift haneli enflasyonu görmüştür. 2000-2009 yılları arasında % 15 oranında gerçekleşen enflasyon oranı 2012 ve 2013 yıllarında % 30,6 ve % 34,7'ye yükselmiştir. 2018 yılındaki yatırımlardan sonra ülkedeki enflasyon oranı ciddi rakamlara ulaşmıştır. Yatırımların etkisi gün geçtikçe daha somut bir şekilde hissedilmeye başlamıştır. 2018 yılı son dönemlerinde oluşan enflasyon ve tüketim mallarındaki orantısız fiyat artışı sonucunda 4 kişilik bir ailenin aylık ortalama 5 milyon Tümen' e (2250 TL) gereksinim duyduğu hesaplanmıştır.

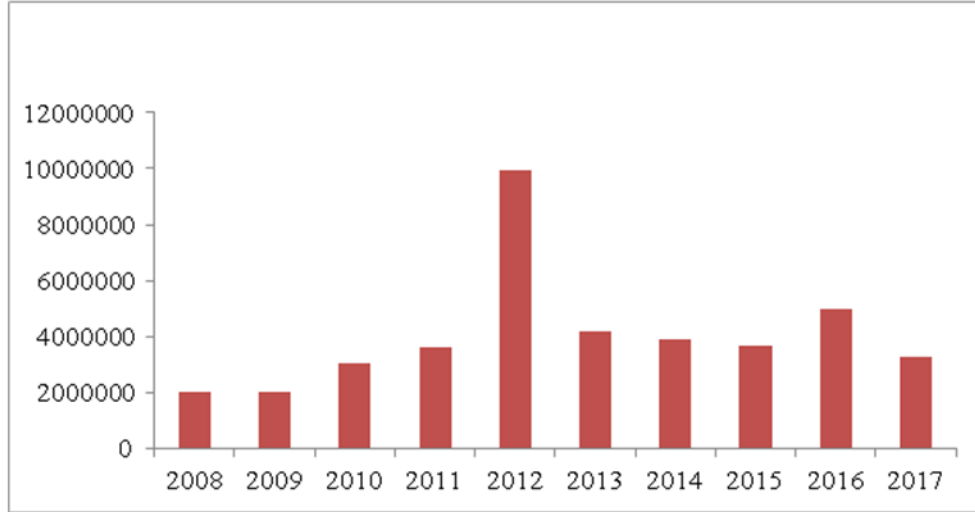
Tablo 7. İran'ı Ziyaret Eden Turist Sayısı (2018)

Ülke	Ziyaretçi sayısı
Irak	2.207.621
Azerbaycan	1.356.078
Afganistan	782.113
Türkiye	645.608
Pakistan	252.618
Ermenistan	129. 635
Türkmenistan	114.929
Bahreyn	63.257
Hindistan	52.258
Kuveyt	51.256

Kaynak: İram Araştırmaları Merkezi, (Erişim Tarihi:28.01.2019)

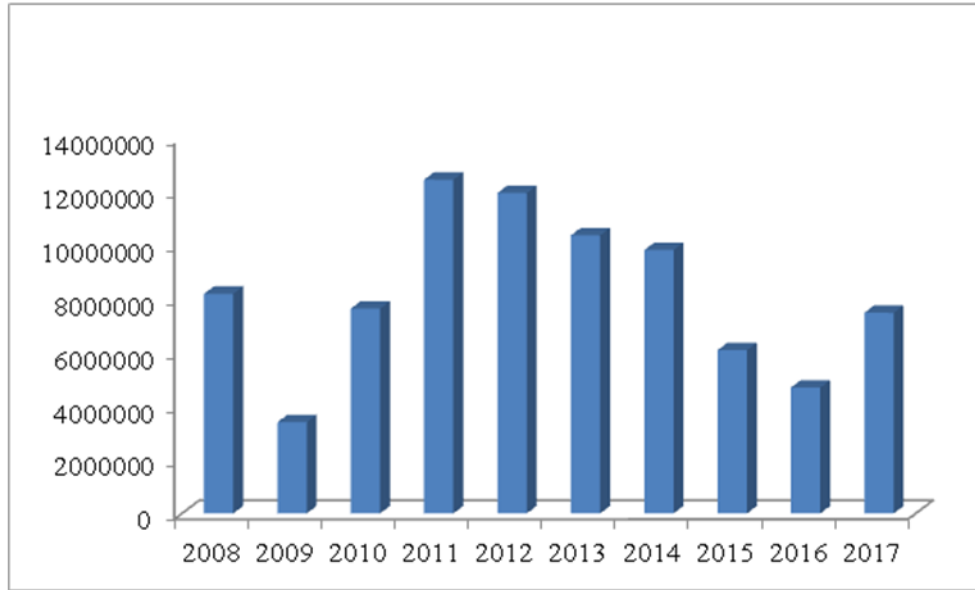
Tablo 7'e göre İran'ı 2018 yılında ziyaret eden turist sayısı %56,03 artış ile 2017 yılına göre 3.893.277 kişi olan turist sayısı 2018'de 6.074. 580 kişiye yükselmiştir. Ülkeyi ziyaret eden Türklerin sayısında da %50,5 artış yaşanmıştır. 2018 yılında İran'ı 645.608 Türk turist ziyaret ettiği görülmektedir.

Şekil 4. Türkiye'nin İran İle İhracatı (Bin Dolar) (2008 - 2017)

Kaynak: TÜİK, (Erişim Tarihi: 24.01.2019)

Şekil 4'de Türkiye İran ile ihracatında, 2012 yılı hariç diğer yıllarda düşüktür. Bu ihracatta karayolu taşıtları için aksam, parça ve aksesuarlar, altın (işlenmemiş veya yarı işlenmiş ya da pudra halinde), kıvılcım ile ateşlemeli içten yanmalı motorlar (patlamalı motor), binek otomobilleri insan taşımak üzere imal edilmiş diğer motorlu taşıtlar, mücevherci eşyası ve aksamı v.b ürünler yer almaktadır. 2006'da BMGK'nın İran'a yaptırım uygulamasıyla, Türkiye İran ile ihracatında Türk lirası ve Türk bankalarına mevduat depolaması vasıtasıyla doğalgaz alıp yaptırıma tabi olmayan gıda, brüt tüketim maddeleri, ilaç v.b ürünler ihraç etmiştir. 2017 yılında Türkiye, İran'dan büyük çoğunluğu petrol-doğal gaz alımı olmak üzere 7,5 milyar dolarlık ithalat yaparken, altın, çelik profil, lif levha ve otomotiv yan sanayi ürünleri ağırlıklı olmak üzere 3,2 milyarlık ihracat gerçekleştirmiştir.

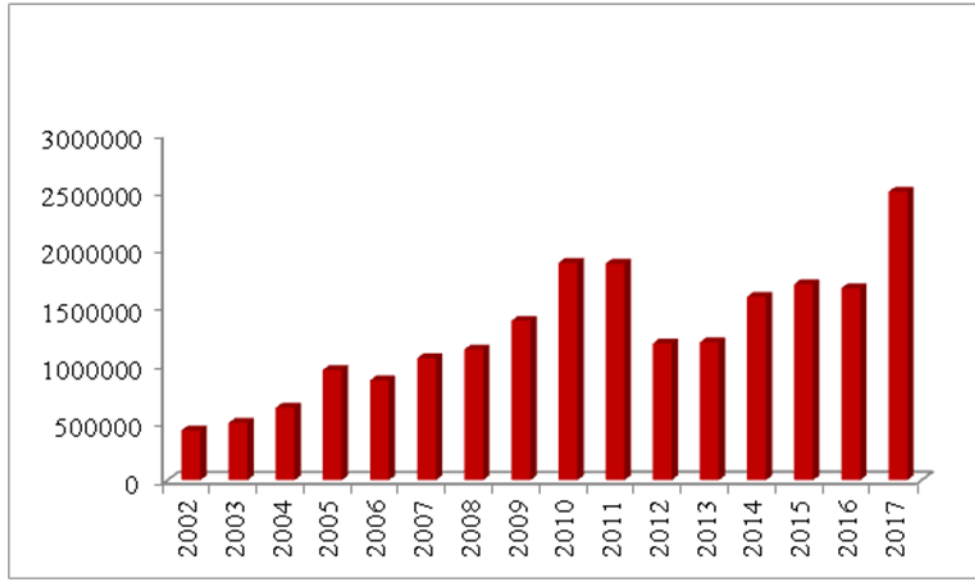

Şekil 5. Türkiye'nin İran İle İthalatı (Bin Dolar) (2008 - 2017)

Kaynak: TÜİK, (Erişim Tarihi: 24.01.2019)

Şekil 5'e göre, İran ile yapılan ithalatta en önemli kalem petrol ve doğal gazdır. Türkiye, yıllık yaklaşık 47-50 milyar metreküp düzeyinde doğal gaz tüketmektedir. Büyük bölümünü de ithal etmektedir. İran'ın Türkiye'nin toplam doğal gaz ithalatı içindeki payı %17 (8 milyar metreküp) kadardır. Türkiye'nin 2017 yılı itibarıyla toplam yıllık petrol ithalatı 25,8 milyon ton (180 milyon varil) düzeyindedir ve bunun yaklaşık %17'si (11,5 milyon ton) İran'dan gerçekleştirilmektedir. Ayrıca Şekil 5'e göre 2009 yılındaki düşüş küresel finansal kriz sonucu hem petrol üretiminin azalması hem de krizin etkisiyle ithalatın azaldığı görülmektedir.

Petrol fiyatlarının 60 dolar/varil ortalamada seyrettiği 2017 yılında Türkiye'nin enerji ithalatı toplam gideri yaklaşık 37 milyar dolar düzeyindedir. Dolayısıyla 2017 yılında İran'dan yapılan 7,5 milyar düzeyindeki toplam ithalatın büyük bir kısmının bu iki kalemden oluştuğu görülmektedir (Aslan, 2018: 22). 2016 yılında petrol ihracatı üzerindeki uluslararası yaptırımların kaldırılmasıyla cari denge 2015 yılında 1,2 milyar dolar seviyesindeki fazla olan tutar 2017 yılında 18 milyar dolar seviyesine yükselmiştir.

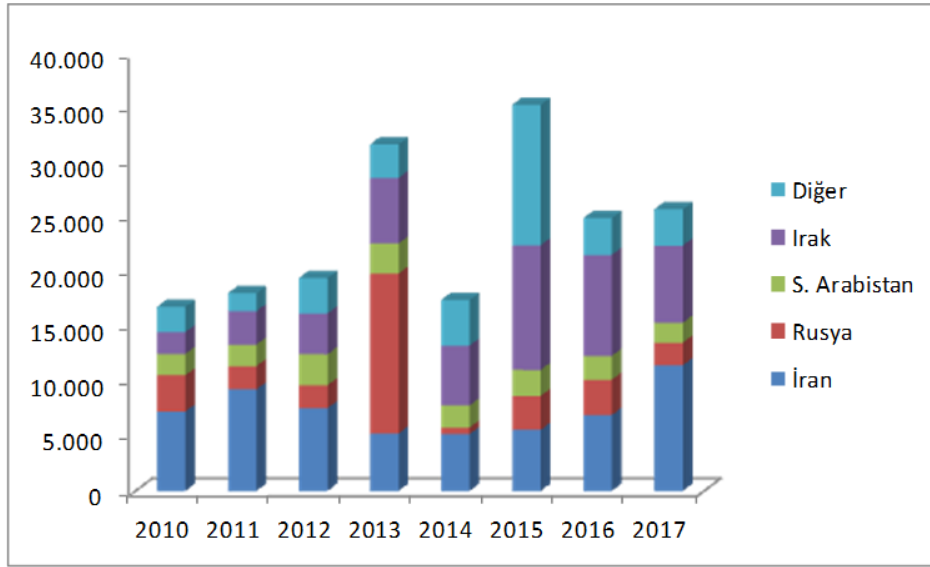
Şekil 6. Türkiye'ye Gelen İran Turist Sayısı (2002 - 2017) (Bin)

Kaynak: TÜİK, (Erişim Tarihi:24.01.2019)

Şekil 6'a göre Türkiye'ye gelen İran turist sayısına bakıldığında, 2002 ve 2011 yılları arası normal seyrinde yükselen turist sayısı yaptırımların etkisiyle turist sayısında da düşüşler görülmektedir. Özellikle 2012-2013-2014 yılları arasında bu durum gözle görülür şekildedir. Şekil 6'ya göre 2017'de artış yaşanmıştır. Fakat 2018 yılında ABD yaptırımlardan dolayı tekrar azalışa geçmiştir. İran yaptırımları Türk turizmini ciddi şekilde etkilediği görülmektedir. 2019 yılı Ocak ve Şubat aylarında Türkiye'ye giren İranlı turist sayısı 212 bindir. 2018 yılının Ocak ve Şubat aylarında İranlı turist sayısı 350 bin olup yaptırımların da etkisi ile turist sayısında % 40 azalma olmuştur.

4. İran Yaptırımlarının Türkiye - İran Enerji İlişkilerine Etkisi:

Türkiye, birincil enerji tüketimi içerisinde ilk sırada yer alan petrol ve doğal gazla sınırlı ölçüde sahiptir. Petrolün yüzde 93'ünü, doğal gazın da yüzde 99'unu ithal etmektedir. Bu nedenle enerji konusunda dışa bağımlı durumdadır (Özdemir, 2018: 20).

Şekil 7. Türkiye'nin Petrol İthal Ettiği Ülkeler (Bin Ton) (2010 - 2017)*

Kaynak: EPDK, (Erişim Tarihi: 25.01.2019).

*2010-2017 dönemine ait EPDK Petrol Piyasası Sektör Raporlarından derlenmiştir.

İran yaptırımlarından en çok etkilenme ihtimali bulunan ülke Türkiye'dir. Şekil 7'e bakıldığında Türkiye'nin, 2013 yılındaki petrol alımı en fazla Rusya'dan yapılmıştır. Türkiye'nin toplam tüketim içerisinde İran petrolünün payı yaptırımların uygulandığı yıllar olan 2013-2015'te BM ve AB'nin de ABD'yi desteklemesi ve yaptırımların uluslararası bir konu haline gelmesiyle düşük seviyelerde olmuştur. 2015 yılında yaptırımların etkisi ile İran ile petrol alımı azaltılarak diğer ülkelerden petrol alımı artırılmıştır. 2016 yılında yaptırımların kaldırılması ile 2017'de en çok İran'dan petrol ithal edilmiştir.

Tablo.8. Türkiye'nin Ham Petrol İthal Ettiği Ülkeler (2010 - 2017)*

2010 İran, Irak, Rusya, S. Arabistan, Kazakistan, Suriye, İtalya
2011 İran, Irak, Rusya, S. Arabistan, Kazakistan, Suriye, İtalya, Azerbaycan
2012 İran, Irak, S. Arabistan, Rusya, Kazakistan, Libya, Nijerya, İtalya, Azerbaycan
2013 İran, Irak, S. Arabistan, Kazakistan, Rusya, Libya, Nijerya, İtalya, Azerbaycan
2014 İran, Irak, S. Arabistan, Nijerya, Kazakistan, Rusya, Kolombiya, İtalya, Mısır, Libya, Yemen
2015 İran, Irak, Rusya, S. Arabistan, Kolombiya, Kazakistan, Nijerya, İtalya, Kuveyt, Mısır
2016 Irak, İran, Rusya, Kuveyt, S. Arabistan, Kazakistan, Mısır, Yunanistan, İtalya
2017 İran, Irak, Rusya, S. Arabistan, Kuveyt, Kazakistan, Kolombiya, Mısır, Libya, Yunanistan, Nijerya, İtalya, Kanada

Kaynak: EPDK, (Erişim Tarihi: 25.01.2019).

*2010-2017 dönemine ait EPDK Petrol Piyasası Sektör Raporlarından derlenmiştir.

Enerji arz güvenliğini etkileyen birçok faktör vardır. Kısa veya uzun vadede, fiziksel anlamda enerji kaynağına ulaşılabilirlikten ziyade, arz fiyatının farklılığı ve her ülkenin yatırım eksikliği gibi kendi altyapı sorunlarının doğuracağı kesintiler, enerji altyapısına yönelik içerden veya dışarıdan gelecek her türlü tehdit ve terörist saldırılara kadar birçok tehdide maruz kalan faktörlerdir (Erdal, 2011: 14). Özellikle enerji ithalatçısı olan ve enerjide dışa bağımlılık oranları yüksek olan Türkiye gibi ülkeler için enerji arzının kesintisiz olması büyük önem taşımaktadır (Dağdemir, 2007: 4). Enerji arz güvenliğini sağlamanın en iyi yolu arz çeşitliliğini sağlamaktan geçmektedir. Çünkü enerji arzının çeşitliliğinin sağlanması enerji stratejilerinin merkezini oluşturmaktadır (Sevim, 2012: 4386-4387). Tek bir kaynaktan ya da bir kaynağın diğerlerine oranla daha yüksek oranda kullanılması ile sağlanacak enerjinin de bir tür bağımlılık yaratmaktadır. Bunun için kaynak seçimi konusunda dikkat edilecek noktalardan birisi de tek bir kaynağa olduğu gibi tek bir ülkeye bağımlılık yaratmayacak kaynakların seçimine ağırlık verilmesidir (Çalışkan, 2009:306). Türkiye de bu durumu göz önünde bulundurarak tablo 8’de gösterildiği gibi 2010 yılı itibari ile enerji çeşitliliğine giderek petrol tedarik ettiği ülkelerin sayısını artırıp hem enerji piyasasını hem de ekonomisinin devamlılığını sağlamaya yönelik önemli adımlar atmıştır. 2010 yılında yedi ülkeden petrol ithal ederken, 2011 yılında sekiz ülke ve 2012- 2013 yıllarında dokuz, 2014 yılında ondur. 2015 yılında on ülke, 2016 yılında dokuz ve 2017 yılında on üç ülke olarak enerji ithal ettiği ülke sayısını 2017 yılında artırarak önemli sorununu olan enerji arz sorununu çözme girişiminde bulunmuştur.

Tablo 9. Türkiye’nin Ham Petrol İthalatı (2018 Mayıs-Aralık, Ton)*

	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık
Irak	352.778,285	646.262,402	1.107.269,372	732.454,544	1.090.723,660	772.463,881	321.859,379	798.298,584
İran	930.978,400	287.842,707	867.269,873	647.322,581	640.436,045	554.480,744	-	104.000,000
Rusya	-	378.415,560	158.913,228	159.076,640	99.624,934	303.784,817	216.495,050	308.674,243
S.Arabistan	210.131,594	143.265,088	141.625,871	149.623,985	149.142,922	149.710,813	60.000,000	227.093,305
Kazakistan	164.193,727	146.756,486	3.836,797	243.484,132	99.633,923	84.583,152	224.505,016	106.599,052
Toplam	1.802.342,677	1.831.937,703	2.278.915,141	2.083.145,348	2.079.561,484	2.033.024,157	1.139.027,863	2116.833257

Kaynak: EPDK, (Erişim Tarihi: 25.01.2019).

* EPDK Petrol Piyasası Aylık Sektör Raporlarından Derlenmiştir.

Tablo 9’da Türkiye, 2018 yılında günde ortalama 515 bin varil ile tarihinin en yüksek ham petrol ithalatını yapmıştır. Bu artışın en önemli nedeni, Türkiye'nin akaryakıt talebinin rekor kırarak günde 1 milyon varile yaklaşmış olmasıdır. İran'ın yerini başta Irak olmak üzere başka ülkeler doldurmuştur. Türkiye, 2018 yılının son dönemlerinde yaptırımların ikinci aşamasının uygulamaya konulmasıyla % 56 oranında olan petrol alımını %18 ve % 16'lara varan oranlarda azalma yaşamıştır. Türkiye'nin İran'dan petrol alımı ciddi miktarlarda düşüş yaşamıştır. Türkiye'nin ham petrol ithalatında Mayıs ayından itibaren düşüşler yaşandığı görülmektedir. 5 Kasım 2018’de yaptırımlarının etkisiyle hiç alım yapmamış ve Aralık ayı itibari ile az da olsa alım yapmıştır. İran’dan petrol ve doğal gaz ithal eden Türkiye, İran ile

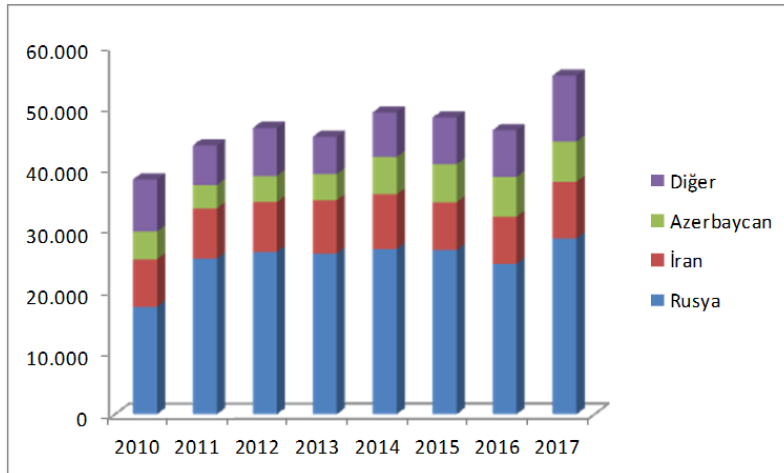
enerji ticaretini sürdüreceğini her fırsatta net bir şekilde ifade etmiştir. Türkiye, 2018 Mayıs ayı itibari ile petrol alımında İran yerine Irak, Rusya ve Suudi Arabistan gibi ülkelerle petrol alımına devam edeceği görülmektedir. Alternatif olarak Irak ve Rusya'dan alımlarının artırdığı görülmektedir. Petrol ithalatçısı Tüpraş, öncesinde ABD ile bu yaptırımların yumuşatılması yönünde görüşmeler düzenlemiştir. Buna rağmen Tüpraş, 2018 Mayıs ayından itibaren İran'dan petrol alımını azaltmıştır. Fakat Türkiye'nin, İran'dan petrol ithalatını tamamen durdurması mümkün değildir (Çakır, 2018: 18). Ayrıca, 5 Kasım 2018 tarihinde uygulanan yaptırımlarda, ABD yönetimi, İran'dan petrol ithalatını düşürmekle birlikte bu alımı sıfırlayamayan 8 ülkeye geçici muafiyet tanımıştır. Bu ülkeler Çin, Hindistan, Japonya, Türkiye, Güney Kore, İtalya, Birleşik Arap Emirlikleri ve Tayvan'dır. Yapılan muafiyetlerin süresi 180 gün olacağı belirtilmiştir. 180 gün olan süre 5 Mayıs 2019'da sona erecektir. Mayıs ayı yaklaştıkça belirsizlik artmaktadır. ABD petrol ihracatını sıfırlamak istese de bu 5 ülke muafiyetin devamını istemektedir. Bununla birlikte yaptırımları ihlal etmeleri halinde uluslararası finans sisteminden dışlanıp beraberinde ABD'deki faaliyetlerine ceza ve kısıtlama getirilmesinden çekinen ülkeler ve firmalar, İran'dan petrol alımlarını azaltma yoluna gitmiştir (Çakır, 2018: 17). Çünkü ABD, finansal sistemin merkezidir. Dolayısıyla ülkeler, bu yaptırımlara karşı çıkarak kendi finans sisteminin çökmesini istemezler.

Tablo 10. *Aylık Ortalama Brent Petrol Fiyatları (Temmuz- Aralık 2018, Ocak-Mart 2019, Dolar)*

Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Ocak	Şubat	Mart
74,25	77,42	82,72	75,47	58,71	53,80	61,89	66,03	67,00

Kaynak: Investing (Erişim Tarihi: 26.03.2019).

Tablo 10'da Ekim ayı itibariyle brent petrol fiyatlarında düşüşler yaşandığı görülmektedir. ABD yaptırımlarının etkileri tablodan da net bir şekilde anlaşılmaktadır. Petrol fiyatlarındaki artışlar ve düşüşler hem ithalatçı ülke açısından hem de ihracatçı ülke açısından önemlidir. Mayıs ayı itibari ile yaptırımların birinci bölümünde artışta olan petrol fiyatları, Kasım ayı itibari ile ikinci yaptırımların uygulanması ile (58,71), Aralık ayı (53,80), ile düşüşe geçtiği görülmektedir.

*Şekil 8. Türkiye'nin Doğal Gaz İthalat Dağılımı (Milyon Sm³)(2010- 2017)**

Kaynak: EPDK, (Erişim Tarihi: 25.01.2019).

*2010-2017 dönemine ait EPDK Petrol Piyasası Sektör Raporlarından derlenmiştir.

Şekil 8'e göre Türkiye, 2017 yılı ekim ayında 4 milyar 137 milyon metreküp doğal gaz ithal etmiştir. 2018 yılı ekim ayında ise ithalat yüzde 10,4 azalışla 3 milyar 707 milyon metreküpe düşmüştür. Ülke yıllık ortalama 10 milyar metre küp doğal gaz alımı yapmaktadır.

Toplam ithalatın 3 milyar 7 milyon metreküpü boru hatlarıyla, 700 milyon metreküpü de sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) tesisleri aracılığıyla gerçekleştirilmiştir (Bloomberg, 2018). Türkiye, İran ile en çok boru hattı üzerinden doğal gaz alımı yapmaktadır. Sıvılaştırılmış doğal gaz hem enerji arz güvenirliliği hem de maliyetli olması bakımından daha az tercih edilmektedir. Bundan dolayı Türkiye, İran ile pasif durumunda olan boru hatlarını aktif hale getirip enerji maliyetini en aza getirmelidir. 2017 yılında, 55.250 milyon Sm³ doğal gaz ithal edilmiştir. Doğal gaz ithalatı 2016 yılına göre %19,20 oranında artmıştır. 2017 yılında, ithalat %51,93'lük payla en fazla Rusya'dan yapılmıştır. İran ise 9,251 ile ikinci sırada yer almaktadır.

Şekil 8'e göre Türkiye'nin doğalgaz tüketiminde ilk sırada Rusya vardır. Sonrasında ise İran ve üçüncü olarak da Azerbaycan yer almaktadır.

*Tablo 11. Türkiye'nin Doğalgaz İthalatı (2018 Ağustos-Kasım, Milyon Sm³)**

Ülkeler	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık
Rusya	1464,65	1.717,67	1.647,92	2.047,49	2.261,71
Azerbaycan	635,96	749,22	771,42	745,65	794,56
İran	487,41	493,77	587,67	839,04	896,42
Katar	133,07	–	–	259,02	527,43
Toplam	3.034,61	3.281,47	3.707,83	4.695,69	6.052,56

Kaynak: EPDK, (Erişim Tarihi: 25.01.2019).

*EPDK Doğalgaz Piyasası Aylık Sektör Raporlarından Derlenmiştir.

Tablo 11'de Türkiye'nin, 2018 yılında yaptırım dönemini kapsayan aylarda doğal gaz alımı Rusya başta olmak üzere diğer ülkelerde de artış meydana geldiği görülmektedir. İran ile doğal gaz alımı devam etmektedir. Yaptırımların doğalgaz alımını etkilemesi teknik açıdan mümkün değildir. Çünkü doğalgaz boru hatları ile taşınmaktadır ve bunu kontrol etmek güçtür. Türkiye, hala İran'dan doğalgaz

alımına devam ettiği görülmektedir. Bu durum İran yaptırımlarının doğal gaz yaptırımlarının dışında kaldığını göstermektedir. Bunun yanında altı aylık muafiyet dönemi içinde olduğu için önemli düzeyde etkilenmediği görülmektedir.

Ayrıca, İran'ın doğal gaz sektörü ve ticareti yaptırımlar dışında kalmıştır. Fakat doğal gazın uluslar arası piyasa koşullarına uygun hale getirilmesi için petrol fiyatları üzerinden ve kontratlarda aksi belirtilmedikçe ABD doları ile ücretlendirilmesi, yaptırımların dolaylı olarak ülkenin doğal gaz sektörü ve ticareti üzerinde de etki yaratacağı öngörülmektedir (Özdemir, 2018: 22). Çünkü ödemelerde ABD doları ile ödeme yapılması dolaylı olarak hem enerji ticaretini hem de doğal gaz sektörünü olumsuz da etkilemektedir. 2019 Mayıs ayında dolacak olan muafiyetin sonucu Türkiye'nin, ABD doları olmaksızın doğal gaz ödemeleri için yeni bir sistem kurulması da beklenmektedir.

Türkiye, yirmi beş yıl süre ile alım garantisi sağlayan "al ya da öde" (take or pay) sözleşmesinden dolayı İran doğal gazını ithal etmeyi durdursa bile ödemesini yapmakla yükümlüdür. Bununla birlikte gerekli altyapının tesis edilmesinin kısa vadede mümkün olmaması Türkiye'nin, İran'dan ithal ettiği yıllık 10 milyar metreküp gazı bir başka tedarikçiden sağlaması mümkün görünmemektedir. (Özdemir, 2018: 21).

Sonuç

İran, köklü geçmişiyle ve medeniyet kimliği ile farklı bir ülkedir. Türkiye ile İran'ın sınır komşusu olması hem jeopolitik hem de ticarî ortaklık bakımından önemlidir. Yıllarca yaptırımlara maruz kalan İran, Türkiye ile devrim sonrası dengeli ilişkiler içerisine girmiştir. Özellikle ABD'nin son dönemlerde uyguladığı yaptırımlardan sonra tavrını net bir şekilde ortaya koyan Türkiye, komşu ülkenin yanında olmuştur. İran, yaptırımlardan olumsuz etkilenmiştir. Sadece İran ekonomisi değil petrol ve doğalgaz ithalatçısı ülkeler de olumsuz etkilenmiştir.

ABD yaptırımlarına karşı Türkiye'nin tutumu nettir. Yaptırımlara karşı çıkmaktadır fakat ABD'nin yaptırımlara karşı çıkan ülkelerin de aynı şekilde yaptırımlara maruz kalacağı açıklaması üzerine, Türkiye çıkmaza girmiştir. Çünkü Türkiye, ABD ile arasının bozulmasını istememektedir. Ülkelerin bağımsız dış politika anlayışı ile farklı uygulamalara giden Türkiye, ABD ile ülke lehine adımlar atacaktır. Türkiye'nin, İran ile iyi ilişkilerde olması bölge güvenliği açısından da önemlidir. Zira Türkiye, istikrarsız ve güvenliği olmayan bir komşu ülke istememektedir ve bu ülkenin verdiği etkileşim gerek ekonomi gerekse sosyo kültür açıdan önemlidir.

ABD'nin uyguladığı yaptırımlar sonucu İran ekonomisi çökme noktasına gelmiştir. İran, ne kadar enerji kaynakları bakımında ilklere yer alsada yeterli teknolojik alt yapısına sahip değildir. Bundan dolayı kaynaklardan elde ettiği verimi artırmak adına gelişmiş ekonomilerle etkileşimi artırıp eksik olduğu teknolojiyi bu ülkelerden sağlayarak enerji ihracatını artırmalıdır. Ayrıca, yatırım yoluyla gelen teknolojik ihracatlar, Türkiye'nin de İran'a yatırım yapmasını, ülkenin mevcut üretim potansiyelinin artırmasını sağlayacaktır. Ticarî ilişkilerde ise iki ülkenin milli paralarını kullanmak ülke ticareti için önemlidir. İran, ticaret hacmini genişletmeli ve milli para üzerinden ticaretini geliştirmelidir.

Enerji ithalatçısı olan Türkiye, birçok ülkeden enerji ithal etmektedir. Enerji arz güvenliği noktasında, ihtiyacını karşılamak için enerji ithal ettiği ülke sayısını

artırmalıdır. Bu ülkelerle ikili veya çoklu enerji anlaşmaları yapmalıdır. Çünkü tek bir ülkeden enerji alımı, arz güvenliği sonucu ortaya çıkan enerji sorunlarını kronik hale getirerek hem dış ticaret açığının artmasına hem de enerji bağımlılığının artmasına neden olacaktır. Bu noktada Türkiye, sahip olduğu yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmelidir ve enerji verimliliği uygulamalarını enerjinin her alanında hayata geçirmelidir. Ayrıca, enerji alt yapısını güçlendirerek teknoloji transferi yapmalıdır.

İran, enerji nakli için Türkiye'ye ihtiyaç duymaktadır. Ayrıca Türkiye, doğalgaz ithal ederken uzun vadeli anlaşmalar yerine kısa vadeli anlaşmalar veya kontratlar imzalamalıdır. Çünkü olabilecek riskleri önlemek, ülke ekonomisinin devamlılığı açısından önemlidir.

İran, ticari ilişkilerini sürdürebilmek için SPV sistemine dâhil olmak ya da SWIFT sistemine takılmasını engelleyecek bir sistem kurmalıdır. Buna bağlı olarak düşük düzeyde kalan ticari ilişkilerini genişletmelidir. Ülkeye Türk yatırımcıları çekerek üretimi artırmalıdır. Ayrıca yabancı sermayeyi artırma bağlamında Rusya, Çin, Hindistan gibi ülkelerle de işbirliği içerisinde olmalıdır.

İran petrol sektöründe liderliğini koruyabilmek için elindeki petrol stoklarını piyasaya sunarak kısa vadeli petrol üretim kapasitesini olabildiğince artırmalıdır. İhracat ülkesi olmaya devam etmelidir. Bunun için doğalgaz ihraç pazarlarını çeşitlendirmelidir. Çünkü İran'ın en büyük gelir kaynağı enerjidir. Küresel enerji piyasalarında liderliğini devam ettirebilmesi için pazar payının yüksek olması gereklidir. İran'ın Avrupa pazarlarına doğalgaz ihraç etmesi, Pakistan ve Türkmenistan üzerinden Çin'e yönelmesi, Umman üzerinden Hindistan işbirliği geliştirmesi, enerji ihracatı için önemli bir adım olacaktır. Ayrıca, Asya'da Çin ve Hindistan gibi büyük ekonomilerin enerji taleplerinin artması İran'ın bulunduğu konumu daha da önemli hale getirmektedir. Doğalgaz sektöründe mevcut olan ve inşaatı durdurulan boru hattı projelerini canlandırmak ve bunun için bu ülkelerle işbirliği içerisine girmelidir. Bu durum Türkiye için de geçerlidir. Enerji noktasında kendine yetecek düzeyde kaynaklara sahip olmayan Türkiye, dışa bağımlılığı azaltacak başka hedefler koymalıdır. Özellikle enerji ticareti merkezi olma yolunda uluslararası piyasalarda ve projelerde yer almalıdır. TANAP bunlardan biridir ve son aşamaya gelmiş durumdadır. 2019 Haziran ve Temmuz ayları itibari ile aktif hale geleceği öngörülmektedir. Türkiye'nin elinde bulunan jeostratejik konumunu ülke lehine çevirerek enerji ticaretinde merkez ülke konumuna gelmesine neden olacaktır.

Türkiye, ithal ettiği birincil kaynaklarını ülke sayısını artırarak enerji arzı sağlamalıdır. Bulunduğu konum dolayısıyla yenilenebilir ve yerli kaynaklarına yönelmelidir. Ayrıca ithal edilen doğalgazlar uzun dönemler yerine kısa dönem tercih edilerek oluşabilecek tehlikeleri de en aza indirmelidir. Bu yaptırımlara istinaden oluşabilecek risklere önlem alma adına diğer ülkelerle işbirliği içerisinde olmalıdır.

İran, ABD'nin nükleer anlaşmadan çekilmesiyle ikincil yaptırımların devreye girmesi sonucu kötüye giden ekonomisini düzeltmek ve kendisine uygulanan bu izolasyonu kırmak için Irak ile karşılıklı ticari ilişkilerini artırarak yaptırımların etkilerini bir nebze olsun kırarak veya devre dışı bırakarak bir çıkış yolu bulmaya çalışmaktadır. Bu gibi girişimler iki ülke arasındaki ticaret hadlerini artırarak oluşan

olumsuz etkileri kısa vadede olumluya çevirmektedir. Böylelikle bölgedeki nüfuzunu güçlendirecek ve jeopolitik etkisi artıracaktır. Bu durum, Türkiye için de geçerlidir. İran'ın üzerindeki yükü hafifletmek hem bölge güvenliği hem de enerji arz güvenliği açısından önemlidir. Ayrıca İran, büyük ekonomiye sahip olmasına rağmen Dünya Ticaret Örgütü'ne üye değildir. Bundan dolayı Türkiye ve komşu ülkelerle işbirliği yapması zorlaşmaktadır. Fakat İran ile Türkiye arasında serbest ticaret için bir anlaşma imzalamak, iki ülkenin de bölgede etkinliğinin artmasını sağlayacaktır. Ortadoğu ve Güney Asya'da küresel düzen değişmektedir. İkinci Arap Baharı olarak belirtilen bu durumda ülkelerin bölgesel güçleri ve ülke güvenliği önemlidir. Bu değişimler, ülkelerin bölgedeki çıkarları ve rollerini etkilemektedir.

KAYNAKÇA

- Akbaş, Zafer; Baş, Adem (2013). ''İran'ın Nükleer Enerji Politikası Ve Yansımaları'', History Studies İntentional Journal Of History, Cilt 5, Sayı 2, s. 21-44.
- Al Samadi, Fatima (2018). 'Yaptırımlara Rağmen İran'ın Bölgesel Varlığını Koruma Sebepleri', Bölgesel Politika Alshara Forum, İstanbul, s.1-12.
- Atılal, Mehmet Baki; Erçevik Başak (2015).'' Her yönüyle İran Dosyası'', Türkis Yatırım, s.1-15.
- Aras, Bülent; Turhan Ebru (2018).''İran Nükleer Anlaşması, Ortadoğu'da Güç Dengesi Ve Türkiye'' Ortadoğu Analiz, Cilt 6, Sayı 62, s. 18-21.
- Aslan, Murat (2018).'' ABD'nin Nükleer Anlaşmadan Çekilmesinin Ekonomik Sonuçları'' İran Araştırmaları Merkezi, https://iramcenter.org/d_hbanaliz/ABDYnin_Nukleer_AnlaYmadan_Cekil_mesinin_Ekonomik_SonucY.pdf (Erişim Tarihi: 19.01.2019).
- Aslan, Murat; Nabızada, Ahmad Zubair (2019).'' Muafiyetler ve İran 'ın Petrol İhracatı'' <https://iramcenter.org/muafiyetler-ve-iranin-petrol-ihracati/> (Erişim Tarihi: 20.03.2019).
- Babahanoğlu, Veysel (2016).'' Kamu Politikası Bağlamında İran Ve Türkiye Enerji Politikalarının Kararlaştırılması: İşbirliğine Yönelik Fırsat Ve Engeller Üzerinden Bir Değerlendirme'', *Uluslar arası II. Ortadoğu Sempozyumu*, s. 835-845.
- Bashimov, Güçgeldi (2017). ''Türkiye İle İran Arasındaki İkili Ticaretin Analizi''*Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 30, s.146-155.
- BB Statistical Review (2015). <https://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/statistical-review-2015/bp-statistical-review-of-world-energy-2015-full-report.pdf> (Erişim Tarihi: 28.12.2018).
- Berber, Seçkin (2019). ''Yaptırımların İran Ekonomisine Etkileri''<http://www.bilgesam.org/incele/208/-yaptirimlarin-iran-ekonomisine-etkileri/#.XDtpQIUzbiU> (Erişim Tarihi: 13.01.2019).
- Bloomberg (2019), <https://www.bloomberght.com/enerji/haber/2185024-dogal-gaz-ithalati-ekim-de-yuzde-10-4-azaldi> (Erişim Tarihi: 11.01.2018).

- Bloogberg (2019), <https://www.bloomberght.com/enerji/haber/2184493-iran-3-milyon-varil-petrolu-borsada-satacak> (Erişim Tarihi: 11.01.2019).
- Çakır, Merve (2018). “ 8 Mayıs’tan 5 Kasım’a İran’ın Petrol Ve İhracat Karnesi Ve Ülkelerin Pozisyonları ”https://iramcenter.org/d_hbanaliz/8-mayistan-5-kasima-iranin-petrol-ihracat-karnesi-ve-ulkelerin-pozisyonlari.pdf (Erişim Tarihi: 15.01.2019).
- Çalışkan, Şadan (2009).” Türkiye’nin Enerjide Dışa Bağımlılık Ve Enerji Arz Güvenliği Sorunu”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 25,s.297-310.
- Çelikpala, Mitat (2014). “ Enerji Güvenliği: NATO’nun Yeni Tehdit Algısı” *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 10, Sayı 40, s.75-99.
- Dağdemir, Elif Uçkan (2007). “ Avrupa Birliğinin Enerji Arz Güvenliği İçin Dış Enerji Politikası Arayışları” *Eskişehir Osmangazi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, s. 1-22.
- Doster, Barış (2012).”Bir Bölgesel Güç Olarak İran’ın Ortadoğu Politikası” *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 44, s.44-51.
- Ekin, Aram Duran (2019), <https://m.mynet.com/turkiye-ambargo-tehdidi-altinda> (Erişim Tarihi:11.01.2019).
- Enerji Ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB) (2019), <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz> (Erişim Tarihi: 09.01.2019).
- Enerji Ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB) (2019), <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol> (Erişim Tarihi: 13.01.2019).
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK) (2019),2010-2017 Petrol Piyasası Sektör Raporu, file:///C:/Users/Acer/Desktop/_PortalAdmin_Uploads_Content_FastAccess_91e1aad125775.pdf (Erişim Tarihi: 25.01.2019).
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK) (2019), 2010-2017 Doğalgaz Piyasası Sektör Raporu, file:///C:/Users/Acer/Desktop/_PortalAdmin_Uploads_Content_FastAccess_c202c88142006.pdf (Erişim Tarihi: 25.01.2019).
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK) (2018), <https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-104/aylik-sektor-raporu> (Erişim Tarihi: 25.01.2019).
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK) (2018), <https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-95/aylik-sektor-raporu> (Erişim Tarihi: 25.01.2019).

- Erdal, Leman (2011). *Enerji Arz Güvenliğini Etkileyen Faktörler Ve Yenilenebilir Enerji Kaynakları Alternatifi*, Adnan Menderes Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Aydın.
- Jane, Murat (2017).’’ İran’ın Nükleer Politikasının Gelişimi Ve Uygulanan Ambargo Ve Yaptırımların Dış Politikasına Etkilerinin Analizi’’ *Ankasam Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1 (2), s. 264-314.
- IMF (International Monetary Fund), (2019), <https://www.imf.org/en/Countries/IRN> (Erişim Tarihi: 23.01.2019).
- Investing (2019), <https://tr.investing.com/commodities/brent-oil-historical-data>, (Erişim Tarihi: 26.03.2019).
- İram (İran Araştırmaları Merkezi) (2019), ‘’ ABD’nin Nükleer Anlaşmalardan Çekilmesi Ve Olası Senaryolar’’ https://iramcenter.org/d_hbanaliz/ABDYnin_Nukleer_AnlaYmadan_Cekil_mesi_ve_OlasY_Senaryolar_YayYn.pdf (Erişim Tarihi: 14.01.2019).
- İram (İran Araştırmaları Merkezi) (2019), <https://iramcenter.org/irani-ziyaret-eden-turist-sayisi/> (Erişim Tarihi:28.01.2019).
- İran Petrol Bakanlığı (2018), <http://en.mop.ir/Portal/Home/>, (Erişim Tarihi: 28.12.2018).
- Kanapiyonava , Zhuldyz (2017). ‘’İran’ın ‘‘Ortak Kapsamlı Eylem Planı’’ Sonrası Enerji Politikaları Üzerine Çıkarımlar’’, *Ege Akademik Bakış dergisi*, Cilt 17, Sayı 4, s. 553-564.
- Kantörün, Ufuk (2010).’’ Bölgesel Enerji Politikaları Ve Türkiye’’, *Bilgi Strateji*, Cilt 2, Sayı 3, s. 87-114.
- Keyvan, Özlem Zerrin (2019), ‘’ Çin Ve İran İşbirliğinde Enerji Faktörü’’ <https://ankasam.org/4263/cin-ve-iran-isbirliginde-enerji-faktoru/> (Erişim Tarihi: 16.01.2019).
- Kırdar Seda, Kuru Selim (2012). ‘’ ABD’nin Yeni İran Yaptırımları Ve Küresel Etki Alanı’’ Türkiye Ekonomi Politikalar Araştırma Vakfı, s. 1-9.
- Küpelı, Mustafa Şeyhmus Küpelı (2016). ‘’Dış Politika Aracı Olarak Yaptırımlar: İran’a Uygulayan Yaptırımların Etkileri’’, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, s. 97-135.
- Köse, Talha (2018).’’ Why The İran Nuclear Deal Became An Epic Failure’’, <https://www.dailysabah.com/columns/talhakose/2019/01/18/why-the-iran-nuclear-deal-became-an-epic-failure> (Erişim Tarihi: 03.02.2019).
- Petform (2018). <https://www.petform.org.tr/dogal-gaz-piyasasi/dunya-dogalgaz-piyasasi/> (Erişim Tarihi: 29.12.2018).
- Petform (2018). <https://www.petform.org.tr/arama-uretim-sektoru/dunyada-petrol-uretimi> (Erişim Tarihi: 29.12.2018).

- Petform (2018). <https://www.petform.org.tr/arama-uretim-sektoru/turkiyede-petrol-uretimi/> (Erişim Tarihi: 29.12.2018).
- Pulat, Abdüssamet (2018). "Karşılıklı Bağımlılık Teorisi Açısından Türkiye- İran Ekonomik İlişkileri" *İran Çalışmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, s.93-114.
- Sevim, Cenk (2012). "Küresel Enerji Jeopolitiği Ve Enerji Güvenliği" *Journal of Yasar University*, Cilt 26, Sayı 7, s. 4378 – 4391.
- Tahran Ticaret Müşavirliği (2019). "İran İslam Cumhuriyeti Ülke Profili" (Erişim Tarihi: 02.02.2019).
- Tan Mehmet; Akbulut, Pelin Aliyev (2012), "2002 Sonrası Türk Dış Politikası Bağlamında Türkiye İran İlişkilerinin Değerlendirilmesi" II. Bölgesel Sorunlar Ve Türkiye Sempozyumu, Kahramanmaraş, s. 101-108.
- Telci, İsmail Numan (2018). "Ağırlaştırılmış Ekonomik Yaptırımlar Trump İran'dan Ne İstiyor?", *SETA Perspektif*, Sayı 208.
- TC Ticaret Bakanlığı (2018), <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/iran/pazar-bilgileri/ticarete-teknik-engeller> (Erişim tarihi: 28.12.2018).
- TC Ticaret Bakanlığı (2018), <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/iran/ulke-profil/ekonomik-gorunum/pazarda-dikkat-edilmesi-gereken-hususlar> (Erişim Tarihi: 28.12.2018).
- TC Ticaret Bakanlığı (2018), <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/iran/ulke-profil/ekonomik-gorunum/turkiye-ile-ticaret> (Erişim Tarihi: 29.12.2018).
- TC Ticaret Bakanlığı (2019), <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/iran/ulke-profil/ekonomik-gorunum/dis-ticaret> (Erişim Tarihi: 29.05.2019).
- TC Turizm Ve Kültür Bakanlığı (2019), <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR-201114/yillik-bultenler.html> (Erişim Tarihi: 24.01.2019).
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2019), <http://tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (Erişim Tarihi: 24.01.2019).
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2019), <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR-201114/yillik-bultenler.html> (Erişim Tarihi: 24.01.2019).
- OPEC (2017). "Annual Statistic Bulletin".
- Özdemir, Büşra Zeynep (2018), "İran Yaptırımları Türkiye-İran Enerji İlişkilerine Etkileri" Siyaset, Ekonomi Ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Ankara, Sayı 260.
- Uygur, Hakkı (2018). "ABD'nin Nükleer Anlaşmadan Çekilmesi Ve Olası Senaryolar" İran Araştırmaları Merkezi, https://iramcenter.org/d_hbanaliz/ABDYnin_Nukleer_AnlaYmadan_Cekil_mesi_ve_OlasY_Senaryolar_YayYn.pdf (Erişim Tarihi: 19.01.2019).

Uygur, Hakkı (2018), ‘‘İran’ı 2019’da Neler Bekliyor’’ <https://www.iramcenter.org/irani-2019da-neler-bekliyor/#.XEWKOXbm5gA.twitter> neler-bekliyor/1368167 (Erişim Tarihi: 03.02.2019).

Ünal, Serhan (2016).’’ *Yatırımlar Sonrası İran Ve Bölgesel Enerji Jeopolitiği*’’ Türkiye Enerji Vakfı, Yayın 5, s.7-48.

Yesevi, Çaęla Gül (2015).’’ *İran’ın Enerji Sektörü: İran’ın Yumuřak Ve Akıllı Gücü*, Beta yayınları, İstanbul, s. 441-467.